

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 26, Sayı/Issue: 50, Yıl/Year: 2024 (Aralık/December)

Muhammed Abdülvehhâb el-Abbâsî. *el-Mu'cemü's-şâmil li'l-Medîneti'l-Münevvere*. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2023, 6 Cilt, 2203 s.

Değerlendiren/Reviewed by

Abdulkerim Dik

Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
Ana Bilim Dalı – Res. Asst., Kastamonu University, Faculty of Theology, Department of
Islamic History and Arts.

abdulkerimdikk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8309-5708>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Dergerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 01/08/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 09/10/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2024

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial No Derivatives 4.0 International License.

Öz

Medine, Hz. Peygamber'in hicret ederek hayatının son yıllarını geçirdiği şehir olarak Müslümanlar için büyük bir öneme sahiptir. Şehrin her köşesi, Allah Resulünün hatıralarıyla doludur. Bu nedenle Medine hakkında yazılan eserler hem İslâm tarihi hem de Hz. Peygamber'in hayatı hakkında daha derinlemesine bilgi edinmek isteyenler için vazgeçilmez kaynaklardır. Muhammed Abdülvehhâb el-Abbâsî tarafından kaleme alınan *el-Mu'cemû's-sâmil li'l-Medineti'l-Münevvere* adlı eser, Medine hakkında yazılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul edilebilir. Bu eser, sadece şehrin coğrafi ve tarihi özelliklerini değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatı, ashâbı ve şehrin sosyal yapısı gibi birçok konuyu da detaylı bir şekilde ele almaktadır. Eserdeki haritalar, çizimler ve tablolar sayesinde okuyucular Medine'yi daha iyi anlayabilir ve zihinlerinde canlandırabilirler. Bu eser, hem İslâm tarihçileri hem de Medine ile ilgilenen herkes için önemli bir kaynak niteliğindedir. Eserdeki bilgiler sayesinde Medine'nin sadece dini bir merkez değil aynı zamanda zengin bir kültürel ve tarihi mirasa sahip olduğunu daha iyi anlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Medine, Şehir tarihi, Hz. Peygamber.

Abstract

Madinah is important to Muslims as the city where the Prophet spent the last years of his life after migration. Every corner of the town is full of the memories of the Messenger of Allah. For this reason, works written about Medina are indispensable sources for those who want to learn more in-depth information about Islamic history and the life of the Prophet. Muhammad 'Abd al-Wahhâb al-'Abbâsî's *al-Mu'jam al-shâmil li al-Madīnah al-Munawwara* can be considered one of the most comprehensive works on Madinah. This work covers, in detail, not only the geographical and historical features of the city but also the life of the Prophet Muhammad in Madinah, his companions, and the city's social structure. The book's maps, drawings, and tables help readers a better understanding and visualizing of Medina. This work is essential for Islamic historians and anyone interested in Madinah. Thanks to the information in the book, we better understand that Madinah was not only a religious center but also had a rich cultural and historical heritage.

Keywords: Islamic history, Madinah, City History, Prophet Muhammad.

İsmi, Allah Resulünün hicret ettiği yurt olmasından alan Medine, Hz. Peygamber'in ömrünün son on bir yılını burada geçirmesi sebebiyle her sokağında Allah Resulü ve ashabının hatıralarını taşımaktadır. Bu sebeple Medine hakkında yazmak, bir şehrin tarihi hakkında bilgi vermenin yanı sıra, Hz. Peygamber'in hatıralarının bulunduğu mekânları anlatmak, siyere dair çok sayıda malumat sunmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle, Medine hakkında yazılan eserler, Hz. Peygamber'in yaşadığı sosyo-kültürel ortam ile ilgili bilgi sahibi olmak isteyen kişiler için başucu eser mesabesindedir. İslâm âlimleri Medine'nin tarihini kayıt altına almaya büyük bir ihtimam göstermişler ve Medine şehir tarihi eserleri kaleme almışlardır. İlk Medine şehir tarihi eseri *Ahbâru'l-Medine*'nin müellifi olan İbn Zebâle (ö. 199/814), bu alanın genel üslup ve kurallarını belirlemiş ve kendisinden sonra yazılacak pek çok Medine şehir tarihine elverişli bir ortam hazırlamıştır. İbn Zebâle sonrası dönemde İbn Şebbe¹ (ö. 262/876), İbnü'n-Neccâr² (ö. 643/1245), Cemaleddîn el-

1 Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medineti'l-münevvere*, nşr. Muhammed Dendel - Yâsin Sa'du'd-Dîn Beyân (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996).

2 Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh el-Bağdâdî İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne fî ahbâri'l-Medîne*, thk. Hüseyin Muhammed Ali eş-Şükrî (Kahire: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 2006).

Matarî³ (741/1340), Semhûdî⁴ (ö. 911/1506) gibi müellifler Medine şehir tarihi eserleri kaleme almışlardır.

Tanıtımını yapacağımız Muhammed Abdülvehhâb el-Abbâsî tarafından Arapça olarak kaleme alınan *el-Mu'cemü's-şâmil li'l-Medîneti'l-Münevvere* başlıklı eser, Medine-i Münevvere'yi bahis konusu eden modern bir eserdir. "Kapsamlı Medine Ansiklopedisi" şeklinde Türkçeye çevirebileceğimiz eser, Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatını ve iz bıraktığı yerleri titiz bir şekilde ele almaktadır. Medine'de bulunan Merkezü Buhûs ve Dirâsâtî'l-Medîneti'l-Münevvere'de⁵ çalışmalarını sürdüren ve *el-Mu'cemü's-şâmil* den başka kitabı bulunmayan el-Abbâsî, genel olarak siyer ve Medine tarihine dair çalışmalar yürütmektedir.

el-Mu'cemü's-şâmil harf sırasına göre tanzim edilmiş ansiklopedik bir eserdir. Yaklaşık 10 yıllık bir çalışmanın ürünü olan eser, sahasında günümüze kadar yapılan en kapsamlı çalışma olma özelliğini taşımaktadır. *el-Mu'cemü's-şâmil* 6 ciltten oluşmakta ve 3000 madde içermektedir. Eseri öne çıkaran hususiyetlerinden bir tanesi de Hz. Peygamber'in Medine'deki yaşamı sırasında temas ettiği ve hatırasının bulunduğu mekân ve nesneleri (mescidler, kuyular, bahçeler vb.) ele alırken resimler, grafikler, haritalar ile desteklemesidir. Bu bağlamda eserde 1417 adet görsel materyal kullanılması çalışmanın kıymetini artırmaktadır. Eser kaleme alınırken temel kaynaklar esas alınmış dil, tarih, biyografi, coğrafya, tefsir ve hadis alanlarındaki birincil kaynaklara başvurulmuştur. Özellikle Medine şehir tarihi eserlerinden faydalanan yazar, İbn Zebâle, İbn Şebbe, İbnü'n-Neccâr, Matarî, Mercânî (ö. 770/1369), Burhaneddîn b. Ferhûn (ö. 799/1397), Merâğî (ö. 816/1413), Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) ve Semhûdî gibi Medine şehir tarihçilerinden çokça iktibaslarla bulunmuştur.

Medine üzerine yapılan kapsamlı araştırmalar sonucu bir takım ansiklopedik eser ortaya çıkmıştır. Bu eserlerden biri olan Suûd b. Umeyr es-Sâidî'nin *Mu'cemü meâlimi'l-eseriyye fi'l-Medîneti'l-Münevvere* adlı çalışması, Medine hakkında 160 maddelik detaylı bir inceleme sunmaktadır. Bu çalışmaya nazaran daha geniş ve görsel materyallerle desteklenmiş olan *el-Mu'cemü's-şâmil* ise Medine hakkındaki bilgileri daha kapsamlı bir şekilde sunmaktadır.

Eserde geçen hadislerin tahrîci, Cemîl Ahmed Hüseyin el-Mazâhirî tarafından gerçekleştirilmiştir. Eser ilk olarak 2022 yılında Medine'de basılmış, ardından 2023 yılı aralık ayında İstanbul'da Mektebetü'l-İrşâd tarafından

3 Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî el-Medenî el-Matarî, *et-Ta'rif bimâ enset el-hicre min me'âlimi dâri'l-hicre*, nşr. Süleymân er-Ruhaylî (Medine: Dârul-Melik 'Abdulâzîz, 2005).

4 Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998).

5 Medine-i Münevvere Araştırmaları ve Çalışmaları Merkezi, 1997 yılında Medine ve kültürel mirasına hizmet etme amacıyla kurulmuştur. Merkez bu anlamda Medine tarihine dair ilmi ve kültürel çalışmalar yapmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Merkezü Buhûs ve Dirâsâtî'l-Medîneti'l-Münevvere (MRSC), "Men nahnü?" (Erişim 5 Eylül 2024).

2203 sayfa olarak basılmıştır. Bu çalışmada esas alınacak baskı, Mektebetü'l-İrşâd tarafından basılan mezkûr baskıdır.

Eserin birinci cildinde “Bâbü'l-Elif” (باب الألف) başlığı altında “elif” (إ) harfi ile başlayan maddeler bulunmaktadır. Yazar, (الآبار المأثورة) başlığı altında Hz. Peygamber’in sıkça ziyaret ettiği rivayet edilen yedi kuyu (Erîs Kuyusu, Bussa Kuyusu, Budâa Kuyusu, Hâ Kuyusu, Rûme Kuyusu, İhn Kuyusu ve Gars Kuyusu) hakkında detaylı bilgiler vermekte, klasik hadis kaynakları ve Medine şehir tarihlerindeki rivayetleri aktardıktan sonra kuyuların günümüzdeki durumları hakkında bilgi vermektedir. Yazar kuyuları anlatırken görsellerini de sunarak eserin kalitesini artırmaktadır. Yazar, bu babta Topkapı Sarayı’nda bulunan Kutsal Emanetleri (الأمانات المقدسة) de ele almış ve görsellerini sunmuştur. el-Abbâsî’nin bu babta ele aldığı konulardan birisi de Medine’nin kapılarıdır (أبواب المدينة). Yazar, Medine’nin dahili ve harici surlarında bulunan sekizer kapı hakkında özet bilgiler sunmakta ve haritalar üzerinde kapıların yerini göstermektedir. Bakî’ Kapısı, Kâsimiyye Kapısı, Musallâ Kapısı, Avâlî Kapısı bu başlık altında anlatılan kapılardan bazılarıdır. Yazar, bu ciltte Mescid-i Nebevî’nin kapılarını (أبواب المسجد النبوي) da işlemektedir. Bu bağlamda mescidin kapılarının, Hz. Peygamber, Hülefâ-i Raşidîn, Emevî, Abbâsî, Osmanlı ve Suûdî dönemlerindeki durumları hakkında bilgi vermektedir. Kapıların konumları, onarım faaliyetleri hakkında bilgi veren yazar, çok sayıda görselden faydalanmaktadır. Yazarın bu ciltte ele aldığı konulardan bir diğeri de Mescid-i Nebevî’nin Sütunları’dır (أسطوانات المسجد النبوي). Otuz üç sütun hakkında bilgi veren el-Abbâsî, sütunların mesciddeki konumları hakkında bilgi vermektedir. Medine’nin Utumları (أطام المدينة) bu ciltte ele alınan konulardan bir diğerridir. Utum Medine’de bulunan çok katlı müstahkem yapılarla denilmektedir. Yazar, Medine’de bulunan yüz kadar utumu incelemekte, bu utumların sahabeden kimlere ait olduklarını bildirmektedir. Yazar, mezkûr utumların günümüze gelen kalıntılarının görsellerini de sunmaktadır.

Eserin ikinci cildi “bâ” (ب) harfinden “sâ” (ث) harfine kadar olan kısmı kapsamaktadır. Yazar, “bâ” harfine ayırdığı kısımda ilk olarak Medine’nin ve Mescid-i Nebevî’nin farklı zamanlarda inşa edilmiş yaklaşık doksan kadar kapısından bahsetmektedir. el-Abbâsî, aynı zamanda Medine’nin kuyularını ele almakta yaklaşık yüz kadar kuyu hakkında bilgi vermektedir. Yazar bu cildin devamında “tâ” (ت) ve “sâ” (ث) harfine geçmekte ilgili maddeleri sunmaktadır. Medine toprağı (تراب) ve Medine tepeleri (تنية) bu başlıklarda zikredilen konulardandır.

Eserin üçüncü cildi “cîm” (ج) harfinden “hâ” (خ) harfine kadar olan alanı kapsamaktadır. Yazar “cîm” başlığı altında Medine’nin Dağları’na (جبال المدينة)

değınmekte otuz kadar dağ hakkında bilgi vermektedir. Dağların konumlarını bildiren yazar ele aldığı dağlar hakkındaki siyer rivayetlerini ve Medine şehir tarihlerinde geçen bilgileri de sunmaktadır. “hâ” başlığı altında Hz. Peygamber’in Kabr-i Şerîf’i (Hücre-i Şerîfe) (المجرة الشريفة) hakkında bilgi vermektedir. Allah Resulünün defni, kabrin mescid içerisindeki konumu, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in de aynı mekâna defnedilmeleri, kabirlerin birbirlerine göre konumları, çeşitli hükümdarlar tarafından yapılan genişletme ve yenileme faaliyetleri ve Kabr-i Şerîf’in üzerindeki örtü yazarın bu başlık altında bilgi verdiği konulardır. Yazar, “hâ” başlığı altında Ümmehâtü'l-Mü'minîn'in Odacıları'nı (حجرات أمهات المؤمنين) ele almakta, odacıların Mescid-i Nebvî içerisindeki ve birbirlerine göre konumları hakkında bilgi vermektedir. el-Abbâsî odacıların günümüzde mescidin hangi bölümü içerisinde kaldığını da ayrıca zikretmektedir. Yazar bu başlığın devamında, Medine’de bulunan meşhur bahçeler (حدائق المدينة), Medine’nin harreleri (حارات المدينة) Medine’nin kale ve hisarları (حصون المدينة), Medine’nin korulukları (حمى المدينة) hakkında bilgi vermektedir. Yazar ardından “hâ” harfi ile ilgili maddeleri okuyuculara sunmaktadır. Bu başlık altında Mescid-i Nebvî’nin çevresindeki evlerin arasındaki koridorlardan mescide açılan kapılar (خوخة) hakkında bilgi vermektedir.

Dördüncü cilt “dâl” (د) harfinden “sîn” (س) harfine olan kısmı kapsamaktadır. Yazar, “dâl” başlığı altında ilk olarak Medine’deki Ashâb-ı Kirâm’a ait olduğu rivayet edilen evlere (دار) değınmekte, mezkûr evlerin kimlere ait olduğu, konumları ve günümüzdeki durumları hakkında bilgi vermektedir. el-Abbâsî, bu bağlamda 141 ev hakkında malumat vermektedir. Abbâs b. Abdülmuttalib, Ali b. Ebî Tâlib, Ammâr b. Yâsir, Ebû Eyyûb el-Ensârî evleri hakkında bilgi verilen sahabilerden bazılarıdır. Yazar ele aldığı evleri işlerken, Hz. Peygamber’in bir vesileyle uğradığı, ziyaret ettiği evlere dair siyerden bilgiler vermiştir. Ayrıca, evlerin konumlarını Medine haritası üzerinde göstermekle okuyucuların bütüncül bir gözleme ulaşmasını sağlamıştır. el-Abbâsî, ardından “zâl” (ذ) harfine geçmekte ilgili maddeleri sunmaktadır. Yazar “râ” (ر) harfi başlığında Medine’de bulunan Ribatlara (رباط) ve bahçelere (روضة) değınmektedir. “Zây” (ز) başlığı altında Medine’de bulunan zâviyeler (زاوية) ve sokaklara (زقاق) değınmekte, 22 kadar sokak hakkında bilgi vermektedir. Sokakların Mescid-i Nebvî’ye göre konumlarını bildiren yazar ayrıca sokakların yerlerini harita üzerinde göstermektedir. Dördüncü cildin son başlığı “sîn” harfidir. Yazar bu başlık altında su bentlerine değınmekte (سد) 15 kadar su bendi hakkında bilgi vermektedir. el-Abbâsî’nin bu başlık altında ele aldığı bir diğer konu Medine’nin çarşılarıdır (سوق). Yazar, bu bağlamda 20 çarşı hakkında bilgi vermektedir.

Eserin beşinci cildi “şîn” (ش) harfinden “lâm” (ل) harfine kadar olan alanı kapsamaktadır. Yazar, bu ciltte Medine’de bulunan pınarlara (عين) değinmekte, 18 kadar pınar hakkında bilgi vermektedir. el-Abbâsî, Medine’de bulunan köşkleri (قصر) anlattığı “kaf” başlığı altında 25 kadar köşk hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda, köşklerin kimlere ait olduğu ve konumları hakkında malumat sunmaktadır. Yazarın bu ciltte ele aldığı konulardan birisi de Medine’nin kaleleridir (قلعة). 10 kadar kalenin anlatıldığı bu kısımda kalelerin büyüklüğü, konumları ve kimlere ait oldukları belirtilmektedir. Özellikle Osmanlı döneminde yapılan Sultaniye Kalesi (قلعة السلطانية) hakkında detaylı bilgi veren yazar, kalenin inşasına ne zaman başlandığı ve ne kadar sürdüğü, kalenin boyutları ve konumu hakkında detaylı malumat sunmaktadır.

Eserin altıncı ve sonuncu cildi “mîm” (م) harfinden “yâ” (ي) harfine kadar olan kısmı içermektedir. Yazar, “mîm” harfi başlığı altında Mescid-i Nebvî’nin mihraplarına (محراب) değinmekte 6 mihrap hakkında bilgi vermektedir. Mihrapların mescid içerisindeki konumu, hangi dönemlerde inşa edildikleri ve hangi onarım çalışmalarından geçtikleri hakkında okuyuculara bilgi verilmektedir. Bu başlık altında ele alınan konulardan birisi de aynı zamanda çalışmanın en hacimli bölümü olan Medine Mescitleri’dir (مسجد). Yazar bu bağlamda 107 mescit hakkında bilgi vermektedir. Mescitlerin konumları, ne zaman inşa edildiği, geçirdikleri onarım faaliyetleri, günümüzdeki durumları yazarın ele aldığı konulardır. Yazar günümüze ulaşan mescitlerin görsellerini de sunmaktadır. el-Abbâsî, mescitleri ele alırken Hz. Peygamber’in namaz kıldığı mescitlere ayrı bir önem vermekte, Allah Resulünün bu mekanlara hangi vesileyle geldiğini ve Hz. Peygamber’in bu yer ile ilgili hatıralarını siyer kaynaklarındaki rivayetlerden faydalanarak ele almaktadır. Yazarın bu ciltte ele aldığı konulardan birisi de “vâv” başlığı altında değindiği Medine’nin vadileridir (وادي). Bu bağlamda 25 vadi hakkında bilgi veren yazar aynı zamanda vadilerin yerlerini harita üzerinde göstermektedir.

Tanıtımını yaptığımız *el-Mu’cemü’s-şâmil li’l-Medîneti’l-Münevvere* (Kapsamlı Medine Ansiklopedisi) başlıklı eser Medine hakkında yazılmış en kapsamlı ansiklopedik eser olma özelliğini taşımaktadır. 6 ciltten oluşup yaklaşık 3000 madde barındıran çalışmanın hemen hemen her başlığında Medine şehir tarihi eserlerinden geniş ölçüde yararlanılmış ve ele alınan konular görsellerle desteklemiştir. Görsel materyallerin kullanılması okuma deneyimini zenginleştirmiş ve bilgilerin daha kalıcı olmasını sağlamıştır. Bazı konuların eserde birden fazla yerde geçmesi (Hz. Peygamber’in çokça ziyaret ettiği Bussa, Hâ, Erîs vb. kuyular hem birinci ciltte (آبار المدينة) başlığı altında geçmekte hem de ikinci ciltte (بئر) başlığı altında geçmektedir.) esere dair eleştirilebilecek konu-

lardandır. Ayrıca bu kadar kapsamlı bir eserde, detaylı bir indeks bulunmaması, istenen bilgiye ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Alfabetik ve kronolojik olmak üzere farklı indekslerin eklenmesi, eserin kullanılabilirliğini artıracaktır. Sonuç olarak, Muhammed Abdülvehhâb el-Abbâsî tarafından yazılan *el-Mu'cemü's-şâmil li'l-Medîneti'l-Münevvere* adlı eser, gayet başarılı bir çalışma olması yanında Medine hakkında bilgi sahibi olmak ve bu alanda çalışma yapmak isteyenler için önemli bir başvuru eseri niteliğindedir.

Kaynakça

- Abbâsî, Muhammed Abdülvehhâb. *el-Mu'cemü's-şâmil li'l-Medîneti'l-Münevvere*. 6 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2023.
- Matarî, Cemaleddin Muhammed b. Ahmed es-Sa'dî el-Medenî. *et-Ta'rîf bimâ enset el-hicre min me'âlimi dâri'l-hicre*. nşr. Süleymân er-Ruhaylî. Medine: Dâru'l-Melik 'Abdul'azîz, 2005.
- MRSC, Merkezü Buhûs ve Dirâsâtî'l-Medîneti'l-Münevvere. "Men nahnü?". Erişim 5 Eylül 2024. <https://mrsc.mrsc.org.sa/من-نحن/>
- İbnü'n-Neccâr, Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen b. Hibetillâh el-Bağdâdî. *ed-Dürretü's-semîne fî ahbârî'l-Medîne*. thk. Hüseyin Muhammed Ali eş-Şükrî. Kahire: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 2006.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*. nşr. Muhammed Dendel - Yâsin Sa'du'd-Dîn Beyân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Semhûdî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî. *Vefâü'l-vefâ bi-ahbârî dâri'l-Mustafâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.